

VAN EEDEN KIEST VOOR DE MAAN

Mogobe Ramose

ISVW UITGEVERS

Mogobe Ramose

**Van Eeden
kiest voor
de maan**

ISVW UITGEVERS

Inhoud

Afrikaanse filosofie	
Spiegel voor het Westen	5
Inleiding door Henk Haenen	
Noten bij de inleiding	35
Frederik Willem van Eeden chooses the moon	42
Van Eeden kiest voor de maan	43
Noten	87

Frederik van Eeden chooses the moon is de bewerkte versie van de Van Eedenlezing die Mogobe Ramose op 28 augustus 2018 gaf. De Frederik van Eedenlezing is de jaarlijkse internationale lezing van de Internationale School voor Wijsbegeerte te Leusden.

Afrikaanse filosofie

Spiegel voor het Westen

Inleiding door Henk Haenen

*Wisdom is like a baobab, one person
alone cannot embrace it*

Afrikaanse ubuntu-filosofie zoekt verbinding. Verbinding tussen mensen en tussen mensen en de natuur. Of het nu leeftijdgenoten zijn of verschillende generaties, of het nu de levende of de dode natuur betreft, telkens staat de gedachte van een dynamiek van op elkaar inwerkende relaties centraal. Afrikaanse filosofie is relationeel denken.

Het Afrikaanse continent is immens en kent een regenboog aan culturen en talen. Ook Afrikaanse filosofie is een kleurrijk palet aan varianten. Toch zijn er in deze even bruisende als conflictrijke wijsgerige werkelijkheid gemeenschappelijke contouren en basismotieven te onderkennen, zeker waar het om Afrika ten zuiden van de Sahara gaat. Mogobe Ramose heeft deze familiale verwantschap van Afrikaanse filosofieën – ubuntu – in tal van publicaties, lezingen en discussies belicht.¹

Het spreekwoord *Wisdom is like a baobab, one person alone cannot embrace it*² geeft als beeld een aantal kenmerkende uitgangspunten en waarden weer van ubuntu-

filosofie, een filosofie die op een specifieke manier wijsheid begeert. Om de typisch Afrikaanse boom te kunnen omarmen zijn meerdere mensen nodig. Een persoon alleen krijgt dat voor geen meter voor elkaar. De stam is dikwijls zo fors uitgegroeid dat het twaalf mensen nog niet lukt om hand in hand een gesloten kring te vormen. Onder de bast van de baobab is rijkelijk water aanwezig en het bladerdak biedt bescherming tegen de verzengende hitte van de tropische zon. Beraadslaging, het palaver, vindt hier om die reden geregeld plaats, vooral ook omdat de boom naar traditionele opvatting in spirituele zin bescherming biedt.

Het spreekwoord maakt duidelijk dat verschillende mensen en verschillende culturen nodig zijn om een waarachtige en werkzame levensfilosofie te vinden. Een respectvolle, gezamenlijke benadering van de (menselijke) natuur – omarming – is daarvoor nodig. De kring van hand in hand rond de baobab maakt de principiële waarde van samenwerking duidelijk. De filosofische coöperatie werkt vooral wanneer de deelnemers zich door elkaar laten inspireren. De wijsheid die dit opwekt ontsluit de duurzame potenties van diversiteit, van de samenleving, van de mensheid en van de natuur. En dat op een manier die zowel mens- als natuurwaardig is.

‘Veel Afrikaanse samenlevingen hebben een ethiek van duurzame ontwikkeling en rechtvaardig gebruik van natuurlijke bronnen ontwikkeld ... veel mensen in Afrika beseffen de positieve invloed van bossen op het regionale klimaat.’³ Heinz Kimmerle, jarenlang bevriend met Ramose, spitst zijn uitleg van het baobab-spreekwoord toe. De oplossing van ecologische problemen is volgens hem

‘beslissend voor het voortbestaan van de mensheid’ en ‘kan niet door de filosofie van één cultuur’ gevonden worden, ‘interculturele filosofische dialogen zijn daarvoor noodzakelijk’.⁴

Denken in krachten

Ubuntufilosofie kan gekarakteriseerd worden als een denken in krachten, in energetische processen. Het is energie die werkt, vanuit de mensen, vanuit de natuur en vanuit de kosmos. Deze processen hebben zowel een passieve als een actieve kant. Een voorbeeld: grote energieke potenties, zoals die van water, aarde en licht, die op bomen inwerken en er allerlei transformatieprocessen ondergaan, hebben ook een actief vervolg. In westerse terminologie noemen we deze activering fotosynthese. Specifieke cellen van bladeren veranderen lichtenergie in chemische energie. Die kracht werkt weer om koolstofdioxide en water in suikers om te zetten. Daarbij komt tegelijk – actief – zuurstof vrij, afkomstig van watermoleculen.⁵ Bomen zijn de welwillende schenkers van de zuurstof, en om die reden broodnodig voor mensen.

Ook de kennende en onderzoekende natuur van de mens kent een passieve en actieve zijde. Deze twee kanten zijn als tegenstelling complementair; in een onderling spanningsveld vullen zij elkaar aan. Passief wordt actief en actief wordt passief ingekleurd.

Op een vergelijkbare manier weerspiegelt het woord ‘ubuntu’ zelf een complementaire tegenstelling.⁶ *Ubu* duidt op het zijn van de werkelijkheid als een schat aan krachten. *Ntu* wijst op een spiritueel beginsel dat in deze werkelijk-

heid aanwezig is en voor de ontvouwing ervan zorgt. In die zin is ubuntu animistisch van karakter, omdat animus, geestkracht of bezieling, er een beslissend kenmerk van is. ‘Ubuntu’ is twee woorden ineen en de mens, *umuntu*, speelt in deze onverbreekelijke samenhang een specifieke rol. Door zijn kenvermogen en zijn handelen dat door de kracht van *ntu* is geïnspireerd, ontsluit hij potenties van het zijn (*ubu*): van de medemensen, van de natuur en van de kosmos en daarmee ook van zichzelf. Telkens verloopt volgens deze visie van ubuntufilosofie de zelfontplooiing van de individuele mens gelijktijdig met de ontplooiing van de medemens, de natuur en de kosmos. Deze interdependentie en gelijktijdigheid wordt in de Zulu-taal met de maxime *umuntu ngumuntu nga bantu* weergegeven.

Het is niet eenvoudig om de betekenis van deze Afrikaanse woorden in een westerse taal om te zetten. Ramose: ‘... mens zijn is je menselijkheid bevestigen door de menselijkheid van anderen te erkennen, en op grond daarvan menselijke relaties met anderen aan te gaan.’⁷ Deze omschrijving geeft een actieve modus van de mens aan om zijn identiteit een duurzaamheid te verlenen. Dat gebeurt in een stroom van het bestaan, in een dynamiek van op elkaar inwerkende relaties die als krachten worden ervaren. Het zijn van de werkelijkheid wordt hier dus niet zoals in de westerse filosofie gebruikelijk is als een zelfstandigheid opgevat, waartegenover de mens en de denker een positie inneemt. De mens weeft zich in de visie van ubuntufilosofie het zijn in. Als men een gelijkenis met westerse filosofie zoekt, is de Griekse denker Herakleitos, beroemd om de woorden *panta rhei* (alles stroomt), een goede kandidaat. Ramose zelf noemt om die reden de filosofische taal van

ubuntu rheomode (het Griekse *rhei* is een vervoeging van het werkwoord *rheoo*, stromen).⁸

Ubuntufilosofie, en algemener, Afrikaanse filosofie, wordt wel getypeerd als filosofie van het worden. Dat is ten dele juist. Het voortdurend veranderende, het wordende van de werkelijkheid is er een kant van. De andere kant is het zijn als structuur en regelmatigheid. Die kant is latent aanwezig én manifesteert zich. Het is de verantwoordelijkheid van de mens (*umuntu*) om in zijn spreken, denken en onderzoeken een latente modus (een ingevouwen zijn) te transponeren in een manifeste modus (een ontvouwen zijn). Dit spreken betreft zowel de medemensen als de natuur. Ubuntu kan vanwege deze twee op elkaar inwerkende polen – worden en zijn – getypeerd worden als het ‘wordende zijn’, als een ‘werkwoordelijk zelfstandig naamwoord’.⁹

Interessant is het werkwoord ‘wentelen’ dat Ramose in dit verband gebruikt, waar hij het spreken van de mens (*umu*) in het zijn (*ubu*) opgenomen ziet: dit spreken ‘wentelt eromheen en is er onontkoombaar op georiënteerd’.¹⁰

Van het wentelen van hemellichamen om elkaar heen weten we dat dit door onderlinge aantrekkingskracht komt. Deze kosmische realiteit heeft tegelijk een actief en passief karakter, van aantrekken en aangetrokken worden. Bij de sprekende mens vindt het aangetrokken worden vanwege een onontkoombare oriëntatie op het zijn eerder plaats dan diens actieve inbreng. Dit geldt voor het individu en voor de samenleving.

Zelf opgegroeid in de jaren zestig van de vorige eeuw, komen bij mij in dit verband de gevleugelde woorden *pus-*

hing power op. Deze uitdrukking verwijst naar maatschappelijke stuwkracht die onrechtvaardige verhoudingen in de samenleving kan veranderen. Daarvoor moet de ‘kritische (denk)massa’ in de samenleving wel sterk genoeg zijn en strategisch handelend juist worden ingezet. Maar lettend op het woord ‘wentelen’ en op onontkoombare oriëntatie, lijkt hier in ubuntu-optiek niet *pushing power* maar *pulling power* voor de hand te liggen. Tenminste in de eerste plaats.

Zie het als woorden genoteerd op een deur: *pull* en *push*. Om de bestaande werkelijkheid binnen te komen, word je daartoe in eerste instantie uitgenodigd. De deur wordt voor je opengedaan, en primair, de schoot wordt voor jou ontsloten zodat je geboren kunt worden. Daarna groeit de uitdaging en het actief antwoorden daarop (*challenge and response*), om kracht van eigen bestaan te verwerven. Ramose valt in zijn lezing, met de hem eigen humor, met de deur in huis:

‘Frederik Willem van Eeden koos er niet voor om ter wereld te komen. Hij koos noch het tijdstip waarop hij geboren werd, noch zijn geboorteplaats. Hij kwam op deze wereld zonder de kracht om te zijn. Later, toen hij volwassen was, begreep hij dat hij onderdeel was geworden van een complex en eindeloos netwerk van relaties met alles wat er is. Hij nam dit netwerk van relaties dus serieus en ontwikkelde de kracht om te zijn.’

Deze positie van de mens als antwoordend wezen staat op gespannen voet met het renaissancistische mensbeeld dat

Volgens Mogobe Ramose kunnen we allemaal wel wat maanziekte gebruiken. De maan associëren we misschien van oudsher met abnormale dromen en irrationele gedragingen, maar tegelijkertijd is zij noodzakelijk voor het ecosysteem en de naamgever van het vooruitstrevende Maanverdrag uit 1979. Hierin verklaarde de mensheid gezamenlijk dat geen staat aanspraak kan maken op welk hemellichaam dan ook.

Al hebben weinig grote staten het verdrag geratificeerd, de redenering erachter noemt Ramose toonaangevend voor een nieuwe manier van denken, waarin niet macht maar eendracht de boventoon voert. Aan de hand van de maan en de psychiater Frederik van Eeden ontwikkelt Ramose een hoogst originele filosofie over mens-zijn, waarbij hij grondige kritiek levert op de moderne, door geld gedreven maatschappij. Steeds houdt hij de lezer vergezichten voor, zoals de maan op onbewolkte nachten de weg wijst.

Van Eeden kiest voor de maan bevat zowel de originele Engelstalige tekst als de Nederlandse vertaling. Henk Haenen leidt de filosofie van Mogobe Ramose in.

